

KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK ÉS A TÉMA INDOKLÁSA

Disszertációmban a magyar elitértelmiség reputációjának kialakulásával foglalkozom. Azt a kérdést próbálom megválaszolni: hogyan lesz valakiből híres és tekintélyes értelmiségi véleményformáló?

Elemzésem fókuszában a magyar értelmiségnek az a csoportja áll, amely – legalábbis a nyilvános véleményformálás szintjén –, feladatának tekinti a közügyekben való részvételt. Ez a csoport a véleményformáló értelmiség. Ennek az értelmiségi csoportnak az elitjét, a legtekintélyesebb, legnagyobb hatású intellektueleket vizsgálom. Abból indulok ki, hogy e csoport elitjének meghatározása elsősorban nem intézményi vagy pozicionális kritériumok alapján, hanem a reputáció alapján lehetséges. A reputációs elitmeghatározás lényege, hogy a kiválasztás egy adott csoporthoz tartozó személyek véleményén alapul arról, hogy kik ennek a csoportnak a legmegbecsültebb, legbefolyásosabb tagjai.

Disszertációmban emellett érvelek, hogy a reputáció alapvető jelentőséggel bír a kulturális mezők, és így az értelmiségi mező működésében is. Olyan szerveződési mechanizmusnak tekinthető, mely nélkül maga a kultúra működése válna lehetetlenné. Úgy vélem, ha jobban megértjük, hogyan termelődik a reputáció, magát az értelmiségi mező működését értjük meg jobban. Elemzésemmel ehhez szeretnék hozzájárulni.

Az értelmiségi elit, és általában az elitek kutatásának fontosságát szinte szükségtelen hangsúlyozni. Minden társadalom számára létfontosságú kérdés, hogy milyenek azok a csoportok, melyek döntései, befolyása a többi társadalmi csoport életére is állandó kihatással van. A mai magyar társadalom nagyfokú és jogos bizalmatlansága a politikai és gazdasági döntéshozókkal szemben különösen időszerűvé teszi az intellektuel elit autonómiájának kérdését.

Az elitértelmiség reputációjának kérdését két irányból lehetett volna megközelíteni. Az egyéni életutak mélyinterjú elemzése választ adhatott volna arra, hogy milyen személyes jellemzők, az egyéni döntések, karrierutak és élethelyzetek milyen kombinációja vezet a siker, a személyes reputáció felé. Hiszen kétségtelen, hogy az értelmiségi elitnek, mint minden más elitcsoportnak a rekrutációjában a társadalmi környezet meghatározó ereje mellett az egyéni tehetség és a meglévő lehetőségek kibontakoztatásának képessége is óriási szerepet játszik.

Az én megközelítem azonban az egyéni érdem és az egyéni döntések helyett a reputáció termelődésének strukturális mechanizmusaira helyezi a hangsúlyt. Az elitértelmiség társadalmi csoportját a kulturális eliten keresztül közelítem meg, amellett érvelve, hogy a véleményformáló értelmiségi elit a kulturális elit része.

Disszertációm első fejezetében az értelmiség fogalmának definiálásához az értelmiséget társadalmi szerepek összességéként azonosítom. Az értelmiség különböző társadalmi szerepeit a szakirodalomban megjelenő különböző értelmiség-definíciók rendszerezésével különítem el egymástól (1. ábra).

Az értelmiségi legtagabb definíciója magasan képzett, szellemi munkával foglalkozó személyt jelöl. Az ennél eggyel szűkebb definíciók csak azokat sorolják az értelmiséghez, akik valamilyen módon részt vesznek a kultúra termelésében, azaz alkotnak. Az alkotás fogalmát ezek a definíciók általában azért elég szélesen alkalmazzák ahhoz, hogy ne csak tudósokat vagy művészeket tekinthessenek értelmiséginek – egy mérnök vagy akár egy óvónő is végezheti alkotó módon a munkáját.

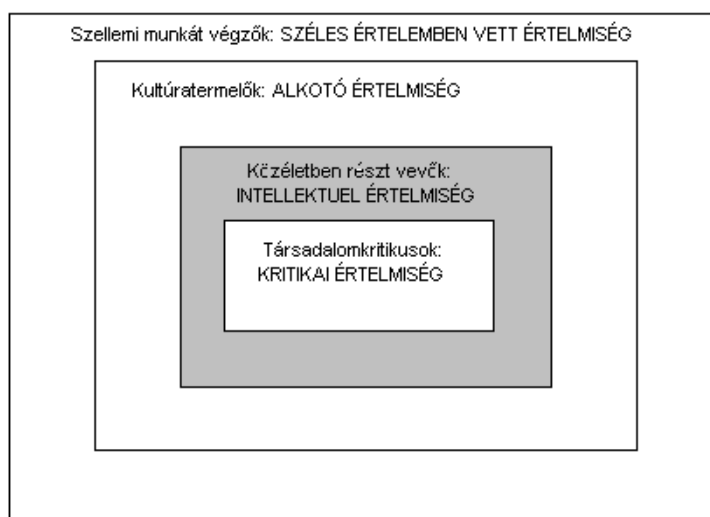
* MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet

¹ Doktori értekezés tézisei, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitikai Intézet, Szociológia Doktori Iskola, Budapest, 2011, témavezető: Kovách Imre DSc.

A definíciók következő köre a közéleti szerepvállalást érinti. A diplomás, kreatív munkát végzők zöme nem formál véleményt a közügyekről a nyilvánosságban, értelmiségi tekintélyére támaszkodva. Az értelmiségnek az a kisebbsége, mely ezt megteszi, nevezhető az intellektuelek csoportjának.

Végül az értelmiségdefiníciók közül a legszigorúbbak azok, melyek az értelmiség társadalomkritikai attitűdjének szükségességét hangsúlyozzák. Ezek az egész értelmiségnek csak egy igen szűk szeletét, a kritikai értelmiséget foglalják magukba.

1. ábra. Értelmiségdefiníciók

E szerint a csoportosítás szerint tehát a kritikai értelmiség az intellektuel csoport része, az intellektuelség kritériumának azonban csak a közügyekről való véleményformálás tekintem, az nem feltétlenül szükséges – bár a gyakorlatban gyakran előfordul –, hogy az intellektuel véleménye a fennálló viszonyokkal szemben kritikus legyen.

Az intellektuelség további kritériuma, hogy az intellektuel a közügyekről alkotott véleményét a személyes ismeretségi körénél szélesebb körben ismertté akarja tenni. Ezt az intellektuelek kezdettől fogva a sajtó segítségével érték el.

A továbbiakban tehát *intellektuelnek* nevezem az eszméket termelő és/vagy terjesztő értelmiségnek azt a csoportját, mely a széles nyilvánosságban (a médiában) a közügyekről való véleményformálás képességével és befolyásával rendelkezik.

A különböző értelmiségi szerepek bemutatása, és az intellektuel definiálása után disszertációmban az értelmiséggel, mint társadalmi csoporttal foglalkozó elméleteket ismertetem. Az értelmiség társadalmi struktúrában elfoglalt helyével kapcsolatban több elméleti vonulatot különböztethetünk meg. Az *osztályalapú elméletek* az értelmiség társadalmi osztályokhoz való viszonyával foglalkoznak (pl. Gramsci 1965, Mannheim 1975). Vannak közöttük, melyek osztályhatalomra törekvést tulajdonítottak az értelmiségnek (Konrád – Szelényi 1974), más elméletek inkább a szimbolikus dominanciára helyezték a hangsúlyt, úgy véelve, hogy az értelmiség kulturális hegemoniájának segítségével próbálja őrizni társadalmi pozícióját (Gouldner 1979). Az osztályelméletből felhasználható legfontosabb fogalom a *kulturális tőke*, mely amellet, hogy az értelmiség legfontosabb erőforrása, egyúttal strukturáló tényezője is az értelmiség hierarchiájának.

Az *elitelmélet* egyes fogalmai, megállapításai az osztályelmülethez hasonlóan szintén erősen hatottak az értelmiségkutatásokra. Az értelmiség elitként való értelmezésének régi hagyománya van. Az elit-elméleti szakirodalom az elit tagjának általában azt tekinti, aki részt vesz az egész társadalmat érintő döntések meghozatalában (Higley et al. 1991). A részvétel azonban nem szűkíthető a formális döntéshozatalra. Már a legkorábbi elitelméletek figyelembe vették azt, hogy a formális döntéshozatalban való részvétel mellett a befolyás más formái is érvényesülnek az elitben (Pareto 1963). A kultúra alakítása az egész társadalmat érintő folyamat, ebből a szempontból tehát az értelmiség elitjét a társadalmi elit részének tekinthetjük. Ezt tükrözi az az általánosan elfogadott osztályozás is, mely az elitet politikai, gazdasági és kulturális szegmensre osztja. Disszertációmban az elitelméletnek azokat az alapvető megállapításait ismertetem, melyek szükségesek az *elit*, a *kulturális elit* illetve az *elitértelmiség*

fogalmainak tisztázásához. Az elitelmélet legfontosabb hatása, hogy az értelmiségen belül magától értetődően beszélhetünk értelmiségi, illetve *intellektuel elittről*, mely a kulturális tőke által strukturált hierarchia csúcsán áll.

Az osztály- és elitelméletek mellett a harmadik bemutatott elméleti koncepció a társadalmi mezők elmélete, mely az értelmiségre szintén jól alkalmazható. A mezőelmélet a másik két elméleti vonulattól abban különbözik, hogy nem az értelmiségnél a többi társadalmi csoporthoz való viszonyára, hanem az értelmiség belső struktúrájára, működési mechanizmusaira helyezi a hangsúlyt, ezért disszertációm szempontjából különösen fontos. Bourdieu mezőelméletéből (Bourdieu 1983) származik ugyanis az *értelmiségi mező* fogalma, mely számomra a legalkalmasabb keretet nyújtja az értelmiség csoporthatárainak és belső szerveződési sajátosságainak megragadására.

Disszertációm második fejezetében kísérletet teszek a XX. századi magyar értelmiségről szóló legfontosabb elméletek bemutatására. A tőke-, mező- és elitelméletek a magyar értelmiség-szociológiára is erősen hatással voltak. A szocializmus korszakára vonatkozó legnagyobb hatású értelmiségelmélet az új osztály-elmélet egyik legmeghatározóbb műve, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* (Konrád – Szelényi 1989) volt. A rendszerváltással kapcsolatban viszont a legnépszerűbbnek a rendszerváltást elitváltásként értelmező elméletek bizonyultak. Ezek közül ebben a fejezetben azokkal foglalkoztam, amelyek kitértek az értelmiségnél az elitváltásban játszott kitüntetett szerepére (Szelényi et al. 1995, Szalai 1998). A rendszerváltást követő időszak értelmiséggel kapcsolatos írásai közül azokra fókuszálok, melyek az intellektuel szerep betöltőivel foglalkoztak (Bozóki 1994, Körösi 1996, Pokol 1994). Ezekben az évtizedekben az értelmiség dominanciájának csökkenése speciálisan kelet-európai módon ugyan, de hasonló, az intellektuel szerepbe kódolt problémákat hozott felszínre, mint amelyek a nyugati intellektueket hanyatlásának érzését is kiváltják. A fejezet utolsó részében bemutatok két, az értelmiség belső struktúráldásával foglalkozó írást (Szalai 2007 és Kapitány – Kapitány 1998), majd amellel érvelek, hogy a társadalmi mezők elmélete megfelelő értelmezési keretet nyújthat a magyar értelmiség belső viszonyainak elemzéséhez is.

Az általános elméleti keret felállítása és a magyar értelmiségi mezővel kapcsolatos tézisek áttekintése után disszertációm harmadik fejezetében a reputáció fogalmával foglalkozom. Az értelmiségelméletek közül a reputációt leginkább a mezőelméleti megközelítés hangsúlyozza. Bourdieu megközelítésében a reputáció a kulturális tőke dominálta társadalmi mezőkben a javakért folytatott küzdelem állásának mutatóját jelentette, mely jelzi birtoklójának a mezőben elfoglalt pozícióját. Ugyanakkor az intellektuek reputációja nem csak az értelmiségi mezőn belül, az ottani hierarchia szempontjából fontos, hanem a nyilvánosságban megjelenő befolyásuk, véleményformálásuk alapjául is szolgál, tehát a mezőnek a társadalmi környezettel való viszonyában is vizsgálendő.

A reputációval foglalkozó fejezetben megvizsgáltam a reputáció általános fogalmát, majd áttekintettem a reputációnak speciálisan a kulturális életben betöltött jelentőségével foglalkozó irodalmat. A szakirodalom alapján azt állíthatjuk, hogy a kulturális életben a reputáció jelenléte alapvető működési feltétel. A különböző kulturális szféráknak megvannak a maguk reputációtermelési sajátosságai. Először a tudományos, azután az irodalmi, végül az intellektuel reputáció termelődését elemeztem.

Egy kulturális mező autonómiájának fokát jól jelzi, hogy mennyire van önálló, mezőn belüli reputációtermelése. Az olyan kulturális területeken, mint a tudomány, vagy az úgynevezett magas kultúra, ahol behatárolható azoknak a köre, akik a reputáció termelésében részt vesznek, annak mechanizmusai a jórészt a közösség belső normarendszerétől függenek. A meritokratikus reputációtermelődést azonban torzíthatja a verseny hiánya, melyet okozhat az adott mező túlzottan hierarchikus viszonyai vagy centralizációja, illetve, az is, ha valamely külső (gazdasági, politikai) erő csorbítja a mező autonómiáját. A politikai hatalom beavatkozása nyomán például a tudományban és a művészetben is gyakran elválnak a hivatalos és az informális reputáció.

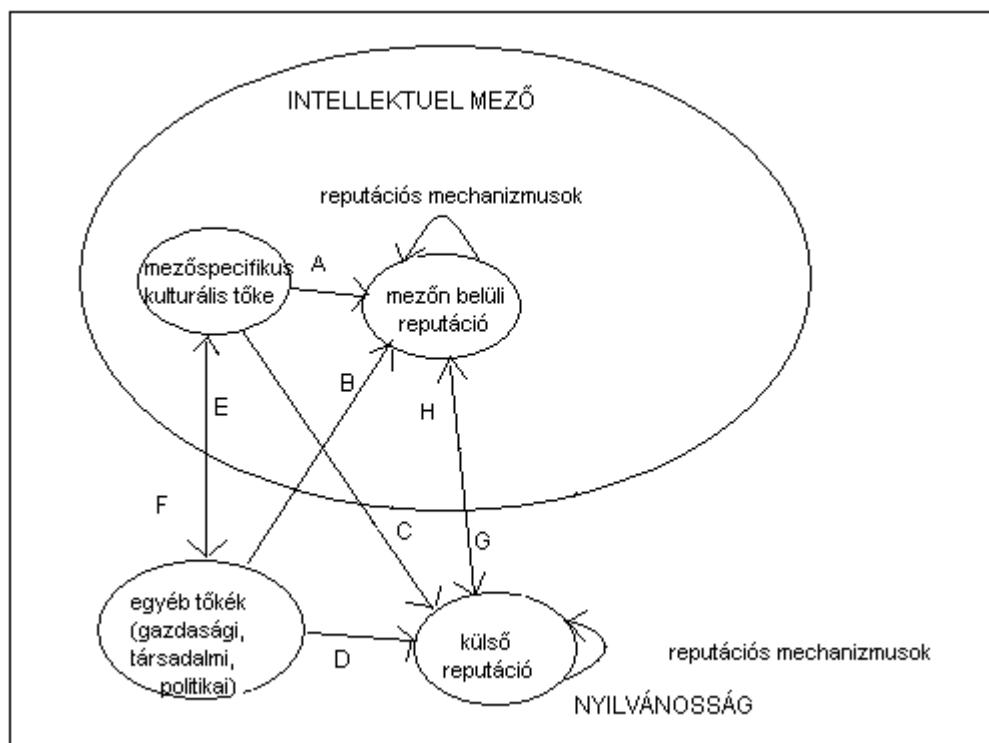
Az intellektuel mező nyilvánosság felé való nyitottsága miatt annak kapcsán kétféle reputációtípust különítettünk el: szétválasztható a belső, értelmiségi közönség közötti reputáció (Kadushin 1974), és a külső, nyilvánosságon keresztül nyert hírnév (Posner 2001). Az értelmiségi közönség közötti reputáció az olyanfajta reputációtípusokkal hasonlítható össze, mint a tudományos vagy a magaskultúra mezőjében kialakuló reputáció. Az intellektuel mezőben a folyóiratok – akárcsak a tudomány és az irodalom területén – kapuőr szerepet játszanak. A mezőt az alkotók és a legitimátorok – szerkesztők, kritikusok – közötti viszony hierarchizálja. A mező legnagyobb reputációval bíró tagjai egyszerre játsszák az alkotó és a legitimátor szerepet.

Az intellektuek külső, közéleti reputációjának kialakulása inkább a nyilvánosságban megjelenő más szereplők – hírességek – hírnevének kialakulásával analóg. Ebben a hírnévben a mezőn belüli reputáció csak részszerepet játszik. Az intellektuális teljesítmény a média közegében eltérő módon értelmeződik (*fast thinking, celebrity intellektuek*). A média és az intellektuel

mező eltérő normarendszere, és az ennek nyomán fellépő reputációs inkonzisztenciák az irodalom bestseller-jelenségéhez hasonlóan feszültségeket generálhatnak az intellektuel mezőben.

A reputációról szóló elméleti fejezetben elmondottak alapján úgy vélem, felvázolható egy modell, amely az intellektuel mező – mint a kulturális mezők egy fajtája – reputációtermelődésének folyamatát vázolja, a reputációról szóló elméleteket összekapcsolva Bourdieu mezőspecifikus tőkeelméletével (Bourdieu 1983) (2. ábra).

2. ábra. A reputáció termelődése az intellektuel mezőben

A mezőn belüli reputáció megmutatja, hogy a mező szereplői mennyire sikeresen használták fel mezőspecifikus tőkéiket, hogy a többi szereplő által elismert teljesítményt nyújtsanak. A reputáció ugyanis annak az egyéni teljesítménynek a megtestesülése, melyet a mező többi szereplője elismer a mező normái szerinti teljesítménynek. A múltbéli elismerések „összege” alkotja a jelenbeli reputációt. A megszerzett reputáció azután önmaga is erőforrássá válik, tőkeként felhasználható a mező pozícióinak eléréséhez, mivel a többi szereplő az egyén jövőbeli teljesítménye előrejelzőjének tekinti.

A mezőspecifikus kulturális tőkétől a mezőn belüli reputáción át a mezőn belül elfoglalt pozícióig vezető út lehetne egy teljesen autonóm intellektuel mező működésének automatikus sémája (2.ábra A kapcsolata). Tudjuk azonban, hogy nem létezik a társadalmi környezettől független kulturális mező – bár ebben a mezőben a kulturális tőke a domináns, más tőkék is kifejtik hatásukat. A heteronóm, mezőn kívüli tőke hatására az intellektuel mezőbeli reputációra (2. ábra B kapcsolat) jó példa lehet egy olyan tudós, aki politikai kapcsolatainak köszönhetően jut olyan állami erőforrásokhoz, melyek legitim tudományos eredmények eléréséhez segítik hozzá. Ekkor politikai tőkéje a mezőn belüli reputációja növeléséhez segítette hozzá.

A 2. ábra E és F hatásai a mezőn belüli és kívüli tőkefajták Bourdieu elméletéből ismert konvertálhatóságát mutatják (Bourdieu 1997).

Minél autonómabb egy mező, annál inkább a mezőn belüli reputáció szabja meg szereplőinek pozícióját. Nem létezik azonban egyetlen olyan kulturális mező sem, ahol ne beszélhetnénk valamilyen külső reputációról. Az intellektuel mező esetében pedig jelentős szerepe van a mezőn kívüli, médiabeli reputációnak. A kulturális mezők normái szerint a külső reputációt a belső reputációnak kell megszabnia: a legnagyobb elismert teljesítménnyel rendelkező szereplők hivatottak a mező határain túlmenő hírnév elérésére (például egy Nobel-díj által) (2. ábra G kapcsolat).

Világos azonban, hogy a mezőn kívüli tőkék éppúgy, vagy még inkább hatnak a külső reputációra, mint a belsőre (2. ábra D kapcsolat). Erre a hatásra vegyünk ezúttal egy gazdasági tőkével kapcsolatos példát: egy elsőkönyves író munkája az átlagosnál sokkal nagyobb reklám hatására bestsellerré válik, ő maga ismert lesz, ám a siker nem hoz számára elismerést az intellektuel mezőben.

Egy olyanfajta hatás is elképzelhető – például egy *celebrity intellectual* esetében –, amikor a külső reputáció a mezőspecifikus tőke eredményeként, ám a belső reputációgyűjtést kikerülve jön létre (2. ábra C kapcsolat).

A külső reputáció, legyen bár forrása a mező szempontjából legitim vagy nem legitim, visszahat a mezőn belüli reputációra (2. ábra H kapcsolat). Ez az eset az, amikor egy intellektuel széles körű ismertsége saját mezőbeli társai szemében is befolyásolja értékét.

Minél autonómbb egy intellektuel mező, annál jobban képes a külső (*E, B, H*) hatások „megtörésére”. A mező szempontjából ugyanis ezek a hatások a mező normái szerint meritokratikus reputációtermelést torzítanak tekinthető.

A reputációtermelő sémáját bemutató ábrán helyet kaptak azok a reputációs mechanizmusok is, melyek a különböző mezőkben elismert egyéni teljesítménytől függetlenek. Ezek mind a mezőn belüli, mind a külső reputáció alakulására kihatnak. Az egyik legfontosabb ilyen reputációs mechanizmus a kezdeti előnyök kumulálódása, vagyis a Máté-hatás. Ehhez kapcsolódik a racionális nyájhatásnak nevezett jelenség: információhiány esetén az egyén számára racionális azt nagyra tartani, akit mások is elismernek. A sztár-kultusz az egyes, erre alkalmas szereplők körüli rajongótábor kialakulásával szintén a reputáció koncentrálódásának irányába hat.

A reputációs mechanizmusok tehát a mezőn kívüli hatásokhoz hasonlóan szintén a teljesítményalapú reputációtermelő alapfolyamatát módosítják. E mechanizmusok erőssége természetesen nagyban függ az adott kulturális mező sajátosságaitól, főként a teljesítménynek a mező autonómiájával nagyban összefüggő mérhetőségétől. Az intellektuel mező esetében, mivel az intellektuel teljesítmény „puha”, szubjektív, nehezen mérhető természetű, feltételezhetjük, hogy a reputációs mechanizmusok nagy jelentőséggel bírnak.

Disszertációm empirikus fejezeteiben egy kvantitatív vizsgálat alapján megkísérlem bemutatni, hogy a reputáció termelődsének fenti modellje hogyan működik a magyar elitértelmiség körében.

Kutatásom közvetlen empirikus előzményeinek tekinthető két amerikai kutatás az értelmiség reputációjáról. Kadushin (1974) az elitértelmiség reputációs alapú meghatározásának igen alapos módját dolgozta ki. Az általa megkonstruált elitértelmiségi csoportban azután az általam mezőn belülinek nevezett reputáció termelődséről közölt fontos eredményeket. Kadushin eredményei szerint az értelmiségi folyóiratokhoz, és az azok körül kialakult értelmiségi körökhöz köthető kritikai diskurzus volt az intellektuelek reputációjának fő formálója.

Posner (2001) a közvélemény-formáló elitértelmiség tömegnyilvánosságbeli – mezőn kívüli – reputációjával foglalkozott. Az „akadémia előretörésének” nevezi azt a folyamatot, hogy mára az intellektuelek nagy része tudományos reputációját használja fel a közéletben. Posner az intellektuelek körében is tapasztalható sztárjelenség okait is vizsgálta. Érvelése szerint az olvasó egy intellektuális közösségben való tagságát fejezi ki és erősíti meg azzal, hogy ugyanazokat az értelmiségeket olvassa, mint más hasonlóan gondolkodók. Sokszor egy-egy értelmiségi válik egy csoport gondolkodásának megszemélyesítőjévé, igazodási pontjává.

A magyar kutatási előzményeknek részben korábbi értelmiségkutatások (Huszár 1978, 1986, Fónay 1995), részben a kulturális elitel is foglalkozó elitkutatások (Szelényi et al. 1995, Csurgó – Kovács 2003) tekinthető. Kifejezetten az értelmiségi reputációt vizsgálta Csíste (2001). Eredményei szerint a közéleti értelmiségiek hitelessége a megkérdezettek médiafogyasztási szokásaival függött össze. Saját korábbi kutatásom (Kristóf 2005) az intellektuel elitnek az értelmiségi mezőn belüli és az azon kívüli reputációt maximalizáló stratégiáit vizsgálta. Ez a kutatás a bal- és jobboldali intellektuel elit eltérő szerepfelfogását, szerveződsét is bemutatta.

A FELHASZNÁLT MÓDSZEREK

Disszertációm empirikus adatelemzéseimhez az MTA Politikai Tudományok Intézetében Kovách Imre vezetésével folyó kvantitatív elitvizsgálatok adatait használok. Értekezésem alapvetően a 2009-es kulturális elitfelvétel adatait dogozza fel. Az elitminta összetételét az 1. táblázat tartalmazza

1. táblázat. A kulturális elitfelvétel mintájának összetétele, 2009²

Kvóta	Tervezett/(Megvalósult)	%
Akadémikusok	50 (50)	10%
Tudományos, kulturális intézetek vezetői	50 (52)	10%
Tájékoztatási intézmények vezetői	27 (27)	5%
Egyetemek, főiskolák vezetői	17 (15)	3%
Napilapok vezetői	6 (8)	2%
Heti-és havilapok vezetői	50 (52)	10%
Művészeti és tudományos díjazottak	150 (150)	30%
Könnyűzenészek	27 (25)	5%
Könyveladási toplista	23 (22)	4%
Reputációs elit	100 (100)	20%
Összesen	500 (501)	100%

A 100 fős reputációs elit névsorát az mintában szereplő többi elitcsoport megkérdezésével hoztuk létre, az alábbi kérdésre adott válaszok alapján: „Az Ön véleménye szerint ki a mai magyar kulturális élet 5 legkiemelkedőbb, élő alakja?”

Az elitértelmiség reputációjának elemzéséhez a kulturális elitmintából ki kellett választanom a definícióm szerint intellektuelnek tekinthető elitcsoportot. Az intellektuel elitnek tézisgyűjteményem első fejezetében leírt definíciója³ tartalmazza a közügyekről való nyilvános véleményformálás kívánalmát, amelynek a kulturális elit számos tagja nem felel meg. A kérdőív alapján azonban operacionalizálható volt a kulturális eliten belül az intellektuel elit csoportja. A kulturális elit tagjainak intellektuel szerepvállalását az alábbi kérdéssel mértük: *Szokott-e Ön közéleti (napi, heti vagy havi) lapokban publikálni, nyilatkozni, nem az ön szűk szakterületét érintő, jelentősebb társadalmi, kulturális vagy gazdasági kérdésekről?* A kulturális elitminta 46%-a, 230 fő válaszolt igennel erre a kérdésre, őket tekintettem a kulturális elit *intellektuel* elitcsoportjának. Az operacionalizált intellektuel elit definíció természetesen vitatható, hiszen a kulturális eliten kívül is lehetnek, és nyilván vannak is olyan személyek, akik intellektuelként megnyilvánulva nagy ismertséggel és befolyással rendelkeznek. A kulturális elit mintavétele azonban igen sokrétű volt, a kulturális élet szinte összes területét igyekezett felölelni. Különösen a reputációs mintavételi elv volt az, mely behozta a vizsgálatba a formális pozícióval nem, értelmiségi befolyással viszont rendelkező személyeket. Ezért úgy vélem, hogy a kulturális elitminta, mint alapsokaság megfelelő az elitértelmiség elemzéséhez, illetve technikailag nem lett volna megoldható jobb alapsokaság találása.

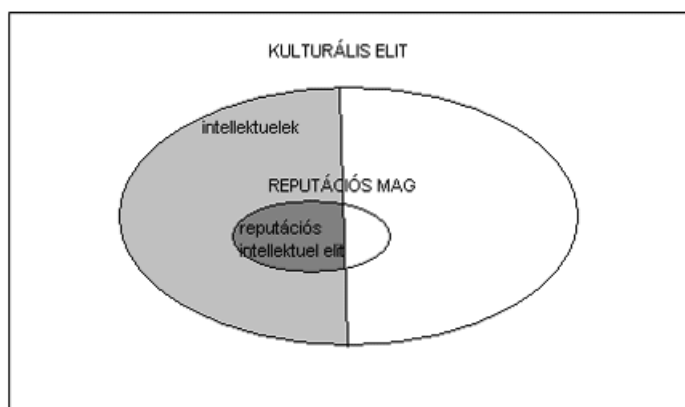
Az intellektuel eliten belüli reputáció mérésére „Az Ön véleménye szerint ki a mai magyar kulturális élet 5 legkiemelkedőbb, élő alakja?” kérdés szolgált. A kulturális elitnek erre a kérdésre adott válaszaiból alakult ki a reputációs aliminta (100 fő). Ennek az almintának azonban nem minden tagja volt egyúttal az intellektuel elitcsoport tagja is, sokan közülük nem formáltak nyilvános véleményt a közügyekről. A kulturális elitnek azok a tagjai, akik társaiktól kaptak szavazatot, mint a magyar kultúra legnagyobb alakjai, és egyúttal definícióm szerint intellektuelnek is számítottak, 65-en voltak. Őket tekintettem a legtekintélyesebb értelmiségieknek. Az elemzés során *reputációs intellektuel* elitcsoportként hivatkozom rájuk.

Az intellektuel és a reputációs intellektuel elit kulturális eliten belüli elhelyezkedését a 3. ábra szemlélteti. Lényeges felhívni rá a figyelmet, hogy a legtekintélyesebb kulturális elittagoknak, a reputációs elitmagnak nagyobb része (65%-a) tartozik az intellektuelek közé, mint a teljes mintának (46%).

² Az adatfelvételt Medián Közvélemény-és Piackutató Intézet kérdezőbiztosai végezték, személyes és online interjúk módszer kombinációjával. Személyes interjú: 320, online önköltés: 161.

³ Intellektuelnek neveztem az eszméket termelő és/vagy terjesztő értelmiségnek azt a csoportját, mely a széles nyilvánosságban (a médiában) a közügyekről való véleményformálás képességével és befolyásával rendelkezik.

3. ábra. Az intellektuel és a reputációs intellektuel elitcsoport a kulturális elitben

Az elemzés során a reputációtermelés elméleti modelljéből (2. ábra) származtatott hipotéziseimet teszteltem. Disszertációm ötödik fejezetének hipotézisei azt kutatják, milyen erőforrások (tőkék) segítségével válhat valaki a kulturális mezőn belül tekintélyes intellektuellé. A hatodik fejezetben az intellektuel elit szavazatai alapján felállított reputációs rangsorok elemzésével arra keresem a választ, hogy a kulturális mező társadalmi környezete, a politika és a média milyen hatással van a reputáció termelődésére.

A statisztikai elemzést (keresztábra, varianciaanalízis, lineáris és logisztikus regresszió) SPSS program segítségével végeztem.

III. AZ ÉRTEKEZÉS EREDMÉNYEI

1. Az intellektuel elit tagjai társadalmi jellemzőik szerint általában magas státuszú családból származó, Budapesten született, iskolázott férfiak. A kulturális tőke az intellektuel elit elitstátuszának legfontosabb összetevője. Az elitbe kerülés gyakorlatilag elengedhetetlen kritériuma a felsőfokú végzettség. Az intellektuel elit körében a bölcsészdiploma a legjellemzőbb. Különösen fontos szerepet játszanak az elit kitermelésében a budapesti elitegyetemek (ELTE, BME, Corvinus), melyek az elit több mint felének kibocsátóhelyei. Maga a reputációs intellektuel elit, a legtekintélyesebb értelmiségiek különösen nagy arányban szerezték meg első diplomájukat az ELTE-n, illetve a két legnagyobb művészeti egyetemen: a Zeneakadémián és a Színművészetin. A diplomaszerezés helyén kívül a választott hivatás sem mellékes a reputáció szempontjából. A reputációért folytatott versenyben előnyben vannak a művészek, hiszen őket hivatásuk természete különösebb intellektuel szerepvállalás nélkül is ismertté teheti.

Az elittagok családjában felhalmozott kulturális és társadalmi tőke fontos erőforrásként szolgál az elitbekerüléshez. A kulturális elit tagjai igen nagy arányban származnak magas társadalmi presztízű családokból. A szülők iskolázottsága, foglalkozása, a nagyapák foglalkozása, a városi és kiemelten fővárosi születés mind a kedvező társadalmi helyzetet tanúsítja. Elmondható tehát, hogy a kulturális elitek általános jellemzőjének megfelelően vizsgált elitünk a bekerülés szempontjából meglehetősen zárt csoportot alkot.

Az intellektuel és a reputációs intellektuel elit azonban a családi státusz és kapcsolati tőke – szülők, nagyszülők foglalkozása, szülők végzettsége, szülők prominens baráti kapcsolatai – tekintetében nem tér el jelentősen a kulturális elit egészétől. Az egyetlen különbség az intellektuel elit markánsabban budapesti karaktere, mely azonban nem csak a reputációs csoportra, hanem az összes, intellektuel szerepet vállaló kulturális elittagra vonatkozik. A fővárosi születés előnye a budapesti elitegyetemekre való magasabb arányú bejutásban is érzékelhető. Valószínűsíthető tehát, hogy a szülői ház megfelelő státusza eleve az elitbe kerüléshez szükséges szelekciós tényező, az elitbekerülés után, a reputáció kialakulásában már kevésbé játszik szerepet. A származási család hatása legfeljebb közvetve, az életút során gyűjtött erőforrásokhoz való hozzáféréshez nyújtott segítségként érvényesülhet.

2. Az intellektuel elitek mindenkor legfontosabb jellemzője a határozott ideológiai elkötelezettség. A magyar elitértelmiség, más nyugati társadalmakhoz hasonlóan, dominánsan baloldali, ám létezik egy kisebb, de karakteres jobboldali intellektuel csoportja is.

A kulturális elitből az elittagok csaknem fele sorolja magát balra, a másik fele megoszlik a jobboldal és a politikai közép között. A baloldali nézetek népszerűsége a kulturális elit körében a gazdasági és politikai elittel összevetve is nagyobb. Az intellektuel elit még a kulturális elit többi tagjánál is némileg baloldalibbnak bizonyult, bár 2009-ben már nem olyan mértékben, mint 2001-ben. Fontos észrevenni, hogy a politikai nézetekben meglévő különbség intellektuelek és nem intellektuelek között húzódik, az intellektuel csoporton belül a reputációs körhöz való tartozás már nem jelent különbséget: a legtekintélyesebbek nem baloldalibbak, mint általában az intellektuelek.

Az intellektuelek tulajdonképpen ugyanolyan arányban sorolják magukat a politikai jobboldalra, mint a teljes kulturális elitminta, a baloldaliak nagyobb aránya körükben abból adódik, hogy a politikai közép opcióját kevesebben választották közülük. Az intellektuelek és a teljes kulturális minta közötti különbség tehát az előbbi csoport markánsabb, felvállaltabb politikai nézeteiből adódik.

A domináns baloldali nézetek mellett az adatokból egy karakteresen jobboldali intellektuel csoport is kirajzolódik. Figyelmet érdemelnek ennek a jobboldali elitcsoportnak a magasabb kapcsolatháló-index értékei, valamint a jobb- és baloldali elittagoknak a gazdasági és politikai elittől tartott eltérő távolsága. Ezek az eredmények megerősítik a korábbi kutatások megállapításait, melyek szerint a baloldali értelmiség önmeghatározásának, a jobboldalival szemben, hagyományosan része a gazdasági és politikai elittől való elhatárolódás. A jobboldali intellektuel nyilvánosságnak ellenben a jobboldali politikusok is legitim szereplői.

3. A kulturális mezőben a reputáció és az intellektuel szerepvállalás erősen összefügg: a közügyekről a nyilvánosságban véleményt formáló művészek és tudósok tekintélye nagyobb, mint azoké, akik csak szakmai tevékenységet végeznek.

A magyar kulturális elit igen nagy része, csaknem fele vállal intellektuel szerepet, azaz nyilvánosan véleményt formál a közügyekről. Ennek a nagy arálynak talán van köze a történeti hagyományhoz, a sajátos kelet-európai értelmiségi szerepfelfogáshoz is.

Az intellektuel szerep elsősorban – bár nem kevés kivétellel – az írástudók, azaz a humán és társadalomtudományos értelmiségiek terepe. A természettudósok, akik munkájának kevésbé lényeges része az írás, kevesebben képviseltetik magukat az intellektuelek között.

A kulturális elit tagjai addigi szakmai életútjuk, elitbekerülésük során már gyűjtöttek annyi szakmai tőkét, hogy a média érdeklődjön irántuk. Így számukra az intellektuel szerepvállalás szinte csak akarat kérdése. Csupán arra van szükség, hogy legyen véleményük, amit elmondhatnak. A baloldali politikai nézetekkel rendelkező elittagok a hajlamosabbak arra, hogy véleményüket a nyilvánossággal is megosszák.

Az értelmiségi mezőben élvezett reputáció azonban már más kérdés, annak eléréséhez nem elég a véleményformálás. Azoknak az elittagoknak nagyobb a reputációjuk, akik régebben kerültek az elitbe. Ez természetesen a kulturális elit nem minden csoportjára vonatkozik azonos mértékben. A reputációért folytatott versenyben előnyben vannak a művészek, hiszen őket hivatásuk természete különösebb intellektuel szerepvállalás nélkül is ismertté teheti. Ennek ellenére, a kitörést a szűk szakmai elismertségből a szélesebb körű hírnévbe náluk is elősegíti a közéleti, politikai tevékenység. A tudósoknak pedig ugyanehhez az intellektuel szerepvállalás egyenesen elengedhetetlen.

4. Az intellektuel reputáció hosszú idő alatt kiépülő, de tartós jószág. A reputációs elitbe kerüléshez hosszú évek munkája kell, ezért az elit tagjai jellemzően idősebbek. Az elittagok elitbekerülésének időpontját megvizsgálva azt láthattuk, hogy a reputációs intellektuel elit tagjai szignifikánsan korábban kerültek az elitbe, mint a többi intellektuel. A különbség itt kimondottan a legtekintélyesebbeket érinti. Az ő magasabb életkoruk és korábbi elitbekerülésük a reputáció kumulálódásához szükséges idő jelentőségét mutatja. Az egyszer felhalmozott reputáció viszont alig erodálódik: az intellektuel kánon változása lassú, generációs léptékben mérhető folyamat. A magyar elitértelmiség tehát stabil és zárt csoport: nehéz bekerülni és nehéz kikerülni belőle. A bekerüléshez, a megfelelő mennyiségű kulturális tőke felhalmozásához idő és teljesítmény szükséges. A 2. táblázat a 2001-es és 2009-es intellektuel toplistákat mutatja a nem intellektuel szereplők kiszűrése után.

2. táblázat. Reputációs intellektuel toplista 2001 és 2009

2001	Szavazat	2009	Szavazat
Esterházy Péter	21	Esterházy Péter	77
Jancsó Miklós	9	Nádas Péter	33
Hankiss Elemér	7	Kertész Imre	25
Gombár Csaba	7	Makovecz Imre	16
Tamás Gáspár Miklós	7	Csoóri Sándor	15
Nádas Péter	6	Jókai Anna	8
Heller Ágnes	5	Spiró György	8
Kosáry Domokos	5	Jancsó Miklós	7
Spiró György	5	Konrád György	7
Göncz Árpád	5	Pálinkás József	7

A kulturális kánon a legfelsőbb szinteken közel egy évtized alatt alig változott. A 2001-es intellektuel toplistából négy helyezett: Esterházy Péter, Jancsó Miklós, Nádas Péter és Spiró György 2009-re is a top 10-ben maradt. Ezen kívül a 2001-ben a top 10-ből egy szavazattal maradt le Makovecz Imre, a 2009-es lista 4. helyezettje. Hasonló, csak fordított Hankiss Elemér és Tamás Gáspár Miklós esete, akik 2009-ben megosztva kerültek a 11. helyre. Ők heten ezek szerint robusztus és maradandó reputációval rendelkező értelmiségiek. A 2009-es top 10-ből Pálinkás József az egyetlen, aki 2001-ben még egyetlen szavazatot sem kapott, 2009-ben viszont az MTA elnökeként biztos helye volt a reputációs toplistán.

5. *Az intellektuel reputáció szokásos, egy adott személy intellektuális teljesítményéhez kötődő fajtáján kívül a kulturális mezőben megfigyelhető egy másfajta reputáció is, mely egy adott intézményi pozícióhoz kapcsolódik, annak váltakozó betöltőin keresztül.* Ez az intézményi reputációtípus a személyes reputációnál jóval kevésbé tartós. A magyar kulturális élet legnagyobb presztízsű intézményes pozíciója a kulturális elit szemében a mindenkor MTA elnökség, mely jó példa a Bourdieu által intézményi reputációnak nevezett tekintély-típusra. Olyan intézményes pozíció ez, mely birtokosának személyes reputációt is biztosít: az MTA elnökei, ha hivatalba lépésük előtt nem is, hivataluk lejárta után néhány évig még a magyar kulturális élet legnagyobb alakjai közé számíthatnak. Az intézményi reputációnál a kulturális mezőben legitimebb, és ezért tartósabb, formális pozícióhoz nem köthető legnagyobb személyes reputáció pedig már legalább egy évtizede Esterházy Péter birtokában van.

6. *Az intellektuel kánon igen erős.* A legnagyobb tekintélyű intellektuelek listája nagyjából megegyezik a kulturális, a politikai és a gazdasági elit ítélete szerint is, ami azt jelzi, hogy nem csak a kulturális mező szereplői, de más társadalmi (elit)csoportok is jól ismerik a kánont. A kulturális, politikai és gazdasági elit értékelése a kulturális élet legnagyobb alakjairól olyannyira hasonló, hogy mindössze az jelent némi különbséget, hogy a kulturális elit tagjai a tömegkultúra reprezentánsait szinte teljes egészében mellőzik a reputációs listáról. A különböző elitcsoportok rangsorainak hasonlósága felveti a kérdést, hogy a politikai és gazdasági elit mennyiben tekinthető egyáltalán külső csoportnak a reputáció szempontjából. Az mindenesetre leszögezhető, hogy a magas kultúra kánonjának meglehetősen pontos ismerete jellemzi ezt a két elitcsoportot.

7. *Az intellektuel reputáció igen koncentrált: a legtekintélyesebb értelmiségiek egy szűkebb kör számára éppen úgy sztárnak tekinthetők, mint a tömegkultúra meghatározó alakjai.* Az intellektuel reputáció bármennyire is a magaskultúra szegmenséhez kötődik, termelődése bizonyos szempontból igencsak hasonlít a tömegkultúra, vagy akár a piac reputációs folyamataira. A reputáció bizonyos szint elérése után az intellektuelek esetében is már önmagát generálja. A legnagyobb értelmiségi sztárok azonosulási pontot, közösségi identitást képeznek. Amikor különválasztottuk a tudósok és a művészek reputációját, kiderült, hogy a reputációkoncentráció a művészeknek köszönhető, a sztárok az ő körükben találhatóak. Ez voltaképpen nem is meglepő, hiszen a sztár-kultusz általában is a művészetek jellemzője.

8. *Az intellektuelek reputációja politikailag meghatározott: szinte mindüket a hozzájuk hasonlóan gondolkodók tartják tekintélynek.* A politikai hatás fontosságát az is jelzi, hogy a nem explicite besorolható intellektuelek reputációja alacsonyabb. Ez arra figyelmeztet, hogy lehet bár elsődleges a szakmai tekintély, ha politikai véleményt fogalmaz meg egy értelmiségi, az a kulturális mezőn belüli megítélésére is visszahat.

A reputációs rangsorokban valamivel több a baloldali tekintély, ám nem kaptak szignifikánsan több szavazatot. Az írott sajtóban való megjelenésre viszont a politikai beállítottság erős hatással van. A baloldali intellektueleket nem csak, hogy többet emlegeti

a média, de ők maguk is aktívabban publikálnak. Ennek nyomán jön létre az az aktív baloldali értelmiségi diskurzus a sajtóban, melyhez hasonlóval a jobboldali intellektuel szféra jóval kevésbé rendelkezik.

Az adatelemzésben azt láttuk, hogy a baloldaliként nyilvántartott művészek művész voltukban is nagyobb tekintélynek örvendtek, mint a jobboldaliak, vagy akár azok, akik nem tették explicitté politikai nézeteiket. A véleményformálás tehát nem csak, hogy az intellektuel elit legfőbb jellemzője, hanem reputációja termelődésének meghatározó eleme is.

A magyar kulturális élet legnagyobb reputációjú alakjai tehát a médiában sokat szereplő, baloldali, intellektuel művészek. Közülük is kiemelkedik Esterházy Péter, aki valódi igazodási pont, a baloldali értelmiség kulturális identitásának egyik sarokköve.

9. *A bal- és jobboldali intellektuel elit reputációtermelési mechanizmusai eltérnek egymástól.* Egyfelől természetes, hogy a baloldalnak és a jobboldalnak is megvannak a saját sztárjai. A baloldalon azonban a sztárság sokkal koncentráltabb – a baloldali intellektuelek a mintában mintegy kétszer annyian vannak, mint a jobboldaliak, legnagyobb sztárjuk mégis ötször annyi szavazatot kapott, mint a jobboldal első helyezettje. A jobboldali intellektuel mező tehát nem tudott kitermelni egy Esterházyéhoz hasonlítható reputációjú sztárt, még a saját körön belül sem. Ugyanakkor az Esterházy – Nádas – Kertész baloldali író-intellektuel hármas reputációja a jobboldalra is erősen kisugárzik. A baloldali és a jobboldali intellektuel elit tehát eltérően szerveződik meg. A jobboldali intellektuel elit, bár a baloldalinál jóval kisebb, de, talán kicsiségéből is adódóan, az egyéb – gazdasági, politikai – elitcsoportokhoz kapcsolataival jobban kötődik. Úgy tűnik, létezik egy elitszegmenseken átívelő, az azonos politikai nézetek alapján szerveződő jobboldali összetartás, kapcsolatháló. A más elitszegmensekkel, főként a politikával tartott felvállaltan szoros kapcsolat következtében azonban a jobboldal nem szerveződik meg autonóm intellektuel mezőként. A jobboldali intellektuel reputációtermelés nem olyan sikeres, mint a baloldali: sem a jobboldali intellektuel mezőn belül, sem azon kívül nincsenek igazán kiemelkedő reputációjú sztárok. A jobboldali értelmiség intellektuális azonosulási pontként funkcionáló személyeit, ha vannak ilyenek, másutt, vélhetően a politikai mezőben kell keresni.

A népesebb és kulturálisan sikeresebb baloldal saját tekintélyeit könnyebben fogadtatja el a kulturális mező egészével, mint a jobboldal. A médiabeli értelmiségi diskurzus, mely az intellektuel reputáció termelésének egyik fő csatornája, ebben az elitcsoportban jóval erőteljesebb.

Az autonómia eltérő foka miatt a két elitcsoport belső normái is eltérnek. A baloldali értelmiségi elit autonómiájának nagyobb foka azért előnyös, mert így a körükben termelődő reputáció a körön kívül is legitimebbé válik. Így fordulhat elő, hogy egyes baloldali intellektuel sztárok legitimitációja a jobboldalra is kiterjed – a jobboldali értelmiségiek baloldali volta ellenére is elismerik, mivel a kulturális mező általuk is elfogadott normái szerint nagy a teljesítménye. A másik irányba, tehát jobbról balra ugyanez a folyamat ennek a kutatásnak az eredménye szerint még véletlenül sem megy végbe.

A baloldali sztárértelmiségiek részleges jobboldali elfogadottságát nem csak elismert kulturális teljesítményük, hanem a tekintélyük körül a médiában kialakult információs zuhatag is befolyásolhatja. Intellektuális fókuszpontból nem lehet túl sok, így a sztárok száma nem arányos az őket tisztelő közösség tagjainak számával, reputációjuk nagysága azonban nő azáltal, ha nagyobb kör tiszteli őket. Így a népesebb és aktívabb médiabeli diskurzussal bíró baloldal sztárjait nem csak egyéni teljesítményük, hanem a reputáció termelődésének strukturális mechanizmusai is az általánosabb elfogadottság felé segítik.

FŐBB HIVATKOZÁSOK

- Anheier, H. K. – J. Gerhards – F. P. Romo 1995. Forms of Capital and Social Structure in Cultural Fields: Examining Bourdieu's Social Topography. *American Journal of Sociology* 100 (4): 859-903.
- Bourdieu, P. 1983. The Field of cultural production, or: the economic world reversed. *Poetics* 12: 311-356.
- Bourdieu, P. 1997. Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum
- Bozóki A. 1994. Intellectuals and Democratization in Hungary. In: C. Rootes and H. Davis (eds.): *A New Europe? Social Change and Political Transformation*. London: UCL Press
- Cowen, T. 2000. *What Price Fame?* Cambridge: Harvard University Press
- Csige A. 2001. Balliberálisok, jobboldaliak, függetlenek és extravagánsok. *Századvég új folyam* 22: 93-120.
- Csurgó B. – Kovács I. 2003. A kulturális elit politikai preferenciái. In: Bayer J. – Kiss B. (szerk.) *Trendváltások: Tanulmányok*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete
- Fónay M. 1995. Értelmiség, értelmiségi funkciók és szerepek. Kandidátusi értekezés, Kézirat
- Gouldner, A. W. 1979. *The future of intellectuals and the Rise of the New Class*. London: Macmillan
- Gramsci, A. 1965. Az értelmiség kialakulása. In: *Marxizmus, kultúra, művészet. Válogatott írások*. Budapest: Kossuth Kiadó
- Higley, J. – U. Hoffmann-Lange – C. Kadushin – G. Moore 1991. Elite integration in stable democracies: a reconsideration. *European Sociological Review* 7 (1): 35-53.
- Huszár T.(szerk.) 1978. Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások. Budapest: Kossuth
- Huszár T. (szerk.) 1986. A magyar értelmiség a 80-as években. Budapest: Kossuth
- Kadushin, C. 1974. *The American Intellectual Elite*. Boston: Little, Brown and Company
- Kapitány Á. – Kapitány G. 1998. A Céh. *Eszmélet* 39: 33-68.
- Konrád Gy. – Szelényi I. 1989. Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Budapest, Gondolat
- Körösényi A. 1996. A magyar politikai gondolkodás főárama (1989-1995). *Századvég új folyam* 3: 80-107.
- Kristóf L. 2005. Közéleti értelmiség és hírnév. *Századvég új folyam* 25: 97-127.
- Mannheim, K. 1975. Az értelmiség szociológiai problémája. In: Huszár T. (szerk.) *Korunk értelmisége*. Budapest: Gondolat, 109-118.
- Pareto, V. 1963. [1915–1919]. *A Treatise on General Sociology*. New York: Dover.
- Pokol B. 1994. A francia entellektüel visszatérése. *Világosság* 4: 58-67.
- Posner, R. A. 2001. *Public Intellectuals. A Study of Decline*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Shils, E. 1972. *The Intellectuals and the Powers and Other Essays*. Chicago, London: The University of Chicago Press
- Szalai E. 1998. *Az elitek átváltozása*. Budapest: Új Mandátum
- Szalai E. 2008. A kelet-európai átalakulás nagy kérdései és az értelmiség. *Politikatudományi Szemle* 3: 161-172.
- Szelényi Sz. – Szelényi I. – Kovács I. 1995. The Making of the Hungarian Postcommunist Elite. *Theory and Society* 24: 697-722.